

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 348.71:477

**ПОЛІТИЧНА БОРТЬБА
ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ****POLITICAL STRUGGLE FOR
INDEPENDENCE OF UKRAINIAN CHURCH****Бокоч В. М.,**

кандидат політичних наук, докторант
кафедри міжнародної політики, Ужгородський
національний університет (Ужгород, Україна),
e-mail: ocean222@ukr.net

Bokoch V. M.,

candidate of political science, doctoral student of
the department of international politics Uzhgorod
National University (Uzhgorod, Ukraine),
e-mail: ocean222@ukr.net

Аналізуються етапи становлення незалежної української православної церкви та отримання нею Томосу про автокефалію. Показується роль української влади у боротьбі за церковну незалежність. Доводиться, що процес здобуття українським православ'ям незалежності тісно вплетений в контекст українсько-російських відносин.

Ключові слова: українська влада, політика і релігія, релігія, церква, автокефалія, Томос.

The stages of the formation of an independent Ukrainian church and the receipt of Tomos on autocephaly are analyzed. The role of Ukrainian authorities in the struggle for ecclesiastical independence is shown. It is proved that the process of obtaining of independence by Ukrainian Orthodoxy is closely tied to the context of Ukrainian-Russian relations.

Keywords: Ukrainian government, politics and religion, religion, church, autocephaly, Tomos.

Постановка проблеми. Згідно з соціологічними дослідженнями найважливішою подією 2018 р. в Україні було створення Православної церкви України. Ця подія мала велике не лише релігійне, а й суспільно-політичне значення, оскільки новостворена церква стала духовним символом незалежності української держави. Із створенням цієї релігійної інституції та отриманням нею Томоса про автокефалію збулася віковична мрія українського народу про власну незалежну церкву. Досягнення цієї мети стало можливим завдяки спільним зусиллям української влади, православних церковних ієрархів, священнослужителів та мирян. Шлях до незалежної української церкви був нелегким і тривалим у часі, сповнений боротьби за неї не тільки церковних, а й політичних сил та владних структур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема незалежності православної церкви в Україні постійно привертала увагу державних та релігійних діячів, політиків, вітчизняних науковців, публіцистів. Серед тих, хто робив

спроби теоретичного осмислення проблем українського православ'я, знайти шляхи та механізми подолання церковного розколу, були В. Бондаренко, В. Єленський, С. Здіорук, А. Колодний, Г. Надтока, О. Саган, О. Шуба та інші вітчизняні дослідники. Роль православної релігії та церкви в історії України досліджували О. Ігнатуша, В. Липківський, О. Лотоцький, Н. Полонська-Василенко, Ф. Турченко та ін. У їхніх наукових доробках висвітлювалися історичні, філософські, релігієзнавчі аспекти цієї проблеми. Незважаючи на те, що у ній тісно переплітаються політика і релігія, вітчизняні політологи звертаються до неї не виправдано рідко.

Метою статті є дослідження політичних аспектів створення незалежної української православної церкви, участі влади у здобутті нею автокефалії.

Виклад основного матеріалу. Подібно тому як Україна впродовж кількох століть перебувала у складі Російської імперії, українське православ'я тривалий час було невід'ємною частиною Російської православної церкви.

Політичною передумовою для порушення питання про незалежність українського православ'я від російської церкви стало проголошення Української Народної Республіки (1918 р.). Оскільки неодноразові спроби його вирішення релігійними засобами успіху не мали, тодішній Уряд Української Народної Республіки 1 січня 1919 р. спеціальним декретом проголосив створення Української автокефальної православної церкви і почав домагатися її визнання Константинопольським патріархатом. Проте через низку причин (як церковних, так і політичних), насамперед окупацію України російськими військами та встановлення більшовицького режиму, Українській автокефальній православної церкві не вдалося здобути офіційного визнання. Незважаючи на протидію Російської православної церкви, у 20-х рр. XX ст. відбувалася її розбудова. Уже наприкінці 1926 р. вона мала в Україні 1200 парафій, 32 єпископів, близько 3000 священників і майже 6 млн. прихильників, а також значну їх кількість на Далекому Сході, в Європі, США та Канаді [1].

Радянська влада всіляко намагалася послабити автокефальний рух в Україні, зокрема шляхом внесення в нього розколів, сприяння створенню паралельних церковних структур тощо. У 1930 р. звинувачена радянськими органами у співпраці із «контрреволюційною» Спілкою визволення України Українська автокефальна православна церква змушена була «саморозпуститися».

У роки Другої світової війни на окупованих територіях України автокефальна церква відновила свою діяльність. У середині 1943 р. вона налічувала 13 єпископів, 1700 священників, 3 тис. парафій [2].

Після звільнення України від окупації під тиском радянських органів ця церква припинила своє існування. Її парафії були повернуті під юрисдикцію Московського патріархату. Частина ієрархів та священнослужителів автокефальної церкви з метою уникнення репресій емігрували за кордон, де в місцях поселення української діаспори здійснювали її духовну опіку. У 1949 р. ця церква нараховувала близько 60 парафій, 20 000 мирян, 127 священників та 20 дияконів [3]. Парафії Української автокефальної православної церкви в діаспорі були не лише релігійними, а й національно-культурними осередками.

Демократизація українського суспільства наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. стала політичною передумовою для відновлення діяльності автокефальної церкви в Україні. Почали з'являтися релігійні громади, які заявляли про свою незалежність від Російської православної церкви. На початок 1990 р. таких громад було близько двохсот.

5–6 червня 1990 р. у Києві на Всеукраїнському православному соборі прийнято рішення про відновлення Української автокефальної православної церкви, затверджено статут і обрано її Главою патріарха Мстислава (Скрипника), який очолював українську церкву в діаспорі. Відродження цієї церкви підтримали представники національно-демократичних сил, які вважали, що розбудова української держави мала опиратися на національну релігійну інституцію. 2 жовтня 1990 р. Українська автокефальна православна церква зареєстрована Радою у справах релігій при Раді Міністрів України, що свідчило про її офіційну легалізацію.

Російська православна церква, у свою чергу, перейменувала Український екзархат, що знаходився в її структурі, в Українську православну церкву, залишивши її у своїй юрисдикції. Предстоятелем цієї церкви став митрополит Філарет. Це призвело до того, що в Україні почали функціонувати дві православні церкви: Українська автокефальна православна церква і Українська православна церква в єдності з Московським патріархатом. Кожна із цих церков почала домагатися визнання своєї незалежності.

Усвідомлюючи значення самостійної церкви у розбудові незалежної держави, до розв'язання проблеми автокефалії долучився тодішній Президент України Л. Кравчук. Однак замість домагання канонічного визнання Української автокефальної православної церкви він узяв курс на підтримку Української православної церкви, що перебувала в юрисдикції Московського патріархату. Свідченням цього було його звернення до патріарха Московського і всієї Русі Алексія II з проханням позитивно вирішити питання про надання автокефалії Українській православній церкві. Проте Архієрейський собор Російської

православної церкви (31 березня – 4 квітня 1992 р.) розцінив це звернення як втручання української влади у церковні справи. Цей же собор зобов'язав Предстоятеля Української православної церкви митрополита Філарета добровільно подати у відставку. Оскільки митрополит Філарет, якого підтримував Президент України Л. Кравчук, у відставку не подав, Російська православна церква, висунувши йому низку звинувачень, позбавила його всіх ступенів священства та чернецкого сану.

27 травня 1992 р. на Архієрейському соборі Української православної церкви у м. Харкові митрополита Філарета було зміщено з посади Предстоятеля цієї церкви і обрано митрополита Володимира (Сабодана). Вказуючи на сумнівність канонічно-правових підстав для скликання та рішення цього собору, Президія Верховної Ради України та Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України визнали його проведення таким, що не узгоджується із чинним законодавством України.

Своєрідною реакцією на Харківський собор Української православної церкви та його рішення було проведення 25–26 червня 1992 р. у Києві за ініціативи Президента України Л. Кравчука та активної участі політиків національно-демократичної орієнтації Об'єднаного собору, на якому проголошено про створення Української православної церкви Київського патріархату. Незважаючи на те, що собор називався «об'єднаним», насправді об'єднання українського православ'я в одну церкву на ньому не відбулося. Більше того, крім двох уже існуючих в Україні православних церков (Української православної церкви та Української автокефальної православної церкви) з'явилася третя – Українська православна церква Київського патріархату. Відносини між цими церквами набули конфліктного характеру, що негативно позначалося не тільки на релігійній, а й на суспільно-політичній ситуації.

Президент України Л. Кравчук, який спочатку підтримував Українську православну церкву, став на бік новоутвореної Української православної церкви Київського патріархату, проголосивши її єдиним репрезентантом всього українського православ'я.

Не сподіваючись на отримання автокефалії від Російської православної церкви, Українська православна церква Київського патріархату за підтримки владних структур стала домагатися свого визнання Константинопольською православною церквою. З цією метою її делегація, у складі якої були не лише релігійні діячі, а й народні депутати України, 30 червня 1992 р. зустрілася із Вселенським патріархом Варфоломієм і передала йому лист від Президента України Л. Кравчука з проханням щодо визнання новоутвореної Української православної церкви Київського патріархату. Однак позитивної відповіді патріарха Варфоломія на лист Президента України Л. Кравчука не надійшло.

Однією із спроб привернення уваги Вселенського патріарха Варфоломія до проблем

українського православ'я було запрошення його наприкінці 1992 р. для участі у Соборі Української православної церкви Київського патріархату. Оскільки патріарх Варфоломій на той час цієї церкви не визнавав, це запрошення не було прийняте [4].

Незважаючи на це, українська влада не припиняла своїх домагань на визнання автокефалії Української православної церкви Київського патріархату. 19 жовтня 1993 р. тодішній віце-прем'єр міністр України М. Жулинський за дорученням Президента України Л. Кравчука зустрівся із Вселенським патріархом Варфоломієм у його резиденції і обговорював з ним проблеми визнання української церкви. Оцінивши релігійну ситуацію в Україні як «дуже складну», патріарх Варфоломій вказав при цьому на основні проблеми українського православ'я: забезпечення його єдності та набуття незалежності. У разі об'єднання українських церков в одну релігійну інституцію та надання їй Російською православною церквою автокефального статусу він обіцяв визнати її та сприяти визнанню іншими Помісними православними церквами [5, с. 182–185].

У вересні 1997 р., на зустрічі в Одесі Вселенського, Московського та Грузинського патріархів за участю митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана) ситуацію в українському православ'ї кваліфіковано як розкол. На цій зустрічі Вселенський патріарх Варфоломій заявив про визнання ним лише Української православної церкви, яка перебувала в юрисдикції Московського патріархату.

Ідею єдності українських православних церков та незалежності підтримував також Президент України Л. Кучма. На урочистих зборах, присвячених 10-й річниці незалежності України, серед основних напрямів своєї діяльності поряд із інтеграцією в Європу він назвав також створення Помісної церкви [6]. Причому, якщо його попередник Л. Кравчук домагався автокефалії для Української православної церкви Київського патріархату, то Л. Кучма сподівався на її отримання Українською православною церквою, до якої він та його оточення виявляли свої симпатії.

Свідченням небайдужості Президента України Л. Кучми до релігійно-церковних проблем були його зустрічі із Вселенським патріархом Варфоломієм (24 листопада 2000 р.) та з Московським патріархом Алексієм II (29 листопада 2001 р.), на яких обговорювалися питання релігійно-церковного життя в Україні, зокрема й набуття церковної автокефалії [7].

19 грудня 2000 р. із Вселенським патріархом Варфоломієм зустрічалася делегація Верховної Ради України на чолі з народним депутатом України І. Юхновським. Члени делегації передали патріарху Варфоломію звернення від імені 240 народних депутатів України, у якому містилося прохання про канонічне визнання української церкви. На цій зустрічі патріарх Варфоломій заявив: «Якщо Москва остаточно відмовиться прийняти необхідне рішення, Вселенський патріархат одноосібно

вирішить питання канонічності української церкви» [8].

Підтвердженням курсу української влади на церковну незалежність було послання у 2001 р. тодішнього Голови Верховної Ради України І. Плюща Вселенському патріарху Варфоломію з проханням визнати Українську православну церкву Київського патріархату [5, с. 40–41].

Палким прихильником ідеї автокефалії української церкви був Президент України В. Ющенко. За його президентської каденції релігійна політика спрямовувалася на послаблення зв'язків українського православ'я з Московським патріархатом і посилення – з Константинопольським. Її наслідком стали обнадійливі заяви Вселенського патріарха Варфоломія щодо можливого надання автокефалії українській церкві. Як пізніше зазначав В. Ющенко в одному із своїх інтерв'ю, Вселенський патріарх Варфоломій був готовий надати Томос про автокефалію Українській православній церкві ще у 2008 році, проте цьому завадив тодішній патріарх Російської православної церкви Алексій II в обмін на відновлення церковного спілкування та на його участь у церковній нараді, яка мала визначити порядок денний майбутнього Всеправославного собору [9]. Тому бути безпосередньо причетним до реалізації ідеї церковної автокефалії Президенту України В. Ющенку не судилося, хоча він був серйозно на це налаштований.

Таким чином, незважаючи на зусилля Глав української держави (Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка), народних депутатів України, посадовців української влади, релігійних діячів, розв'язати проблему автокефалії української православної церкви не вдалося. Причиною тому була низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких:

відсутність у світовому православ'ї чітких критеріїв надання автокефалії;

заполітизованість релігійного середовища в Україні, спроби використати релігію як знаряддя політики;

напруженість у міжконфесійних відносинах;

боротьба проукраїнських і проросійських політичних і релігійних сил в Україні довкола питання церковної автокефалії;

орієнтація керівників української держави та православних церков на різні моделі церковної автокефалії;

недостатній рівень національної свідомості церковної ієрархії, духовенства та мирян, поспішність влади у спробах здобуття автокефалії;

різне ставлення Вселенського і Московського патріархату до автокефалії української церкви;

спроби задоволення окремими церковними ієрархами владних амбіцій.

Під час президентського правління В. Януковича питання автокефалії української церкви ним офіційно не порушувалося. Він повністю орієнтувався на Українську православну церкву, яка з часом припинила домагання незалежності і заявила про бажання залишатися в лоні Московського патріархату.

З російською анексією Криму та окупацією Донбасу питання незалежності української церкви значно загострилося. Важливими і результативними кроками на шляху до його вирішення стали звернення Верховної Ради України (16 червня 2016 р.) та Президента України П. Порошенка (17 квітня 2018 р.) до Вселенського патріарха Варфоломія з проханням про надання православної церкви в Україні Томосу про автокефалію. Звернення Президента України П. Порошенка до патріарха Варфоломія було підтримано народними депутатами України, а також підписами ієрархів українських православних церков.

У відповідь на ці звернення Вселенський патріарх Варфоломій розпочав здійснювати необхідні процедури з надання автокефалії українській церкві. Однією із поставлених ним умов перед українськими православними церквами було їх об'єднання.

15 грудня 2018 р. у Києві відбувся Об'єднавчий собор, рішеннями якого утворено Православну церкву України, затверджено статут та обрано її Главу митрополита Київського і всієї України Епіфанія. 5 січня 2019 р. у Стамбулі Вселенським патріархом Варфоломієм було підписано, а 6 січня урочисто вручено митрополиту Епіфанію «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній церкві України».

Незважаючи на шалену протидію створенню Православної церкви України та здобуттю нею автокефалії, що чинилася російською владою і церквою, а також Українською православною церквою в юрисдикції Московського патріархату, українськими опозиційними політиками, незалежну українську церкву було створено і отримано Томос про автокефалію. До новоствореної церкви ввійшли близько 7 тисяч парафій. За перші три місяці до неї приєдналися понад 500 релігійних громад.

Чимала заслуга в об'єднанні українських церков та здобутті автокефалії належить тодішньому Президенту України П. Порошенку, який взяв на себе ініціативу та здійснив низку важливих кроків на шляху до вирішення українського церковного питання. Для досягнення поставленої мети він неодноразово (11 березня 2016 р., 9 квітня 2018 р., 24 серпня 2018 р., 3 листопада 2018 р.) зустрічався з патріархом Варфоломієм, його представниками в Україні (27 липня 2018 р.), порушував питання церковної автокефалії у численних виступах і зверненнях, зокрема під час відзначення 1030-річчя хрещення Київської Русі–України (28 липня 2018 р.), проведення військового параду в Києві на честь Дня незалежності України (24 серпня 2018 р.), у Посланні до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» (20 вересня 2018 р.), у виступі за результатами Об'єднавчого православного собору (15 грудня 2018 р.). Він був присутнім на Об'єднавчому соборі українських православних церков (15 грудня 2018 р.), на урочистому підписанні та врученні Томосу про автокефалію

Православної церкви України у Стамбулі (5–6 січня 2019 р.). Особливість плану Президента України П. Порошенка щодо здобуття автокефалії для української церкви полягала у повному виключенні з цього процесу Російської православної церкви. Сприяючи здобуттю канонічної незалежності українській церкві, він сподівався на розширення свого електорального поля в період президентської виборчої кампанії 2019 р., однак це йому не допомогло вдруге стати Президентом України.

Поєднуючи власні та церковні інтереси, понад чверть століття незалежності української церкви домагався патріарх Філарет. За особливі заслуги перед українською церквою і державою він отримав найвищу державну нагороду – Герой України.

Незважаючи на шалений спротив російської влади і церкви, чимало зусиль до створення Православної церкви України та надання їй автокефального статусу доклав Вселенський патріарх Варфоломій, за що був відзначений українським орденом «За заслуги».

Об'єднання українських церков та здобуття автокефалії викликало значний суспільний резонанс в Україні та світі. Відразу після Об'єднавчого собору у Верховній Раді України з'явився законопроект, яким пропонувалося проголосити 15 грудня Днем духовної єдності України та визнати його святковим неробочим днем.

Міністерство освіти і науки України прийнято рішення про внесення до шкільних підручників з історії України інформації про здобуття Томосу про автокефалію Православної церкви України.

Національний банк України на честь отримання Томосу про церковну автокефалію випустив пам'ятні монети.

Висновки: Боротьба за єдність та незалежність української церкви, що тривала впродовж майже трьох десятиліть (від відродження Української автокефальної православної церкви (1989 р.) до створення Православної церкви України та здобуття нею автокефалії (2019 р.) окрім релігійно–церковного, мала й політичний зміст. У ній активну участь брали (хто більшою, а хто меншою мірою) президенти України, народні депутати України, політичні та громадські діячі.

Тривале розділення українського православ'я було наслідком релігійно–політичного протистояння між Україною та Росією, проукраїнськими та проросійськими силами в самій Україні. Створення Православної церкви України та здобуття нею Томосу про автокефалію одночасно стало і церковною, і політичною перемогою України над Росією. Однак, зважаючи на те, що значна частина православних ієрархів, духовенства та мирян все ще належать до Української православної церкви, що перебуває в юрисдикції Московського патріархату, церковну та політичну боротьбу за єдність та незалежність українського православ'я не можна вважати завершеною.

Проблема церковної єдності та незалежності в Україні зберігатиме наукову актуальність доти, поки

усі православні українці не згуртуються довкола Православної церкви України, а православний світ остаточно не визнає її.

Список використаних джерел

1. Макаруч, С. 'Питання українізації православної церкви в громадсько-політичному житті Волині у 20-х роках ХХ ст.' URL: <http://church.net.ua/detavno/uapc/pitannja-ukrajinizaciji-pravoslavnoj-i-cerkvi-v-gromadsko-politichomu-zhitti-volini-u-20-khrokakh-khkhst.html> (дата звернення 14.03.2019).
2. 'Історія Української православної церкви – Київського патріархату'. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/reference/major-religions/45457/> (дата звернення 11.03.2019).
3. 'Православна церква України в діаспорі'. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Православна_церква_України_в_діаспорі (дата звернення 13.03.2019).
4. *Независимость*, 1992, 18 декабря.
5. 'К истории автокефального и филаретовского расколов: Статьи, свидетельства, документы', 2002, Под общ. ред. В. С. Анисимова, К.: *Довіра*, 416 с.
6. *Урядовий кур'єр*, 2000, 26 серпня.
7. 'Автономія УПЦ – шлях до подолання кризи', 2001, *Президентський вісник*, 7 грудня.
8. 'До канонічного визнання Українського православ'я зроблено ще один важливий крок'. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-kanonichnogo-viznannya-ukrayinskogo-pravoslavnya-zrobleno-shche-odin-vazhliivy> (дата звернення 16.03.2019).
9. 'Варфоломій мав намір надати Томос Україні ще 10 років тому – Ющенко'. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194911/>. (дата звернення 7.03.2019).

References

1. Makarchuk, S. 'Pytannja ukrai'nizacii' pravoslavnoi' cerkvy v gromads'ko-politychnomu zhytti Volyni u 20-h rokakh XX st. (The question of Ukrainization of the Orthodox Church in the public-political life of Volyn in the 20's of the twentieth century)' URL: <http://church.net.ua/detavno/uapc/pitannja-ukrajinizaciji-pravoslavnoj-i-cerkvi-v-gromadsko-politichomu-zhitti-volini-u-20-khrokakh-khkhst.html> (data zvernennja 14.03.2019).
2. 'Istorija Ukrai'ns'koi' pravoslavnoi' cerkvy – Kyi'vs'kogo patriarhatu (History of the Ukrainian Orthodox Church – Kyiv Patriarchate)'. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/reference/major-religions/45457/> (data zvernennja 11.03.2019).
3. 'Pravoslavna cerkva Ukrai'ny v diaspori (Orthodox Church of Ukraine in the diaspora)'. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Pravoslavna_cerkva_Ukrai'ny_v_diaspori (data zvernennja 13.03.2019).
4. *Nezavisimost*, 1992, 18 dekabnja.
5. 'K istorii avtokefal'nogo i filaretovskogo raskolov: Stat'i, svidetel'stva, dokumenty (On the history of autocephalous and filaret schisms: Articles, certificates, documents)', 2002, Pod obshh. red. V. S. Anisimova, K.: *Dovira*, 416 s.
6. *Urjadovij kur'jer*, 2000, 26 serpnja.
7. 'Avtonomija UPC – shljah do podolannja kryzy (Autonomy of the UOC is a way to overcome the crisis)', 2001, *Prezidents'kyj visnyk*, 7 grudnja.
8. 'Do kanonichnogo vyznannja Ukrai'ns'kogo pravoslav'ja zrobleno shhe odyv vazhlyvyj krok (Another important step has been taken to the canonical recognition of the Ukrainian Orthodoxy)'. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-kanonichnogo-viznannya-ukrayinskogo-pravoslavnya-zrobleno-shche-odin-vazhliivy> (data zvernennja 16.03.2019).
9. 'Varfolomij mav namir nadaty Tomos Ukrai'ni shhe 10 rokov tomu – Jushhenko (Bartholomew intended to provide Tomos to Ukraine 10 years ago – Yushchenko)'. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194911/>. (data zvernennja 7.03.2019).

* * *